

Çalışmanın DeğişenNiteliği ve Mühendislik

Doğuş SARP KAYA d.sarpkaya@hotmail.com

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
Yetişkin Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi

Üretim faaliyetinin niteliğinin, toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte dönüşüme uğradığı aşikâr. Kapitalizm öncesi toplumlarda, üretim ile günlük yaşamın iç içe geçtiği bir çalışma yaşamı söz konusuysen, kapitalizmle birlikte çalışma ile gündelik hayat birbirinden ayrılmış, yaşam çalışma zamanı ile boş zaman olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bauman'ın deyişiyle, "bugün anladığımız anlamda çalışma olarak adlandırılan şey kapitalizmin icadı"¹ olmuştur. Çalışmayı toplumsal yaşamın merkezine yerleştirme tarzımız, sanayileşme ile birlikte yaratılmış ve genelleştirilmiştir. Pre-kapitalist toplumsal sistemler için çalışma, yaşamı devam ettirme aracı konumundaydı. Ama kapitalizmle birlikte çalışma yaşamının amacı haline dönüşmeye başlamıştır. Çalışma merkezli yaşamın örgütlenmesinde ve sürdürülmesinde mühendisler, önemli görevler üstlenmişlerdir. Çalışma yaşamının düzenlenmesi, bir işin hem verimli hem de düşük maliyetli örgütlenmesinde ve toplum yaşamının buna göre yeniden düzenlenmesi mühendislerin eliyle gerçekleşmiştir. Bu yazıda kapitalizmin ürünü olan çalışmanın bugüne kadar geçirdiği evrim ve bu evrim

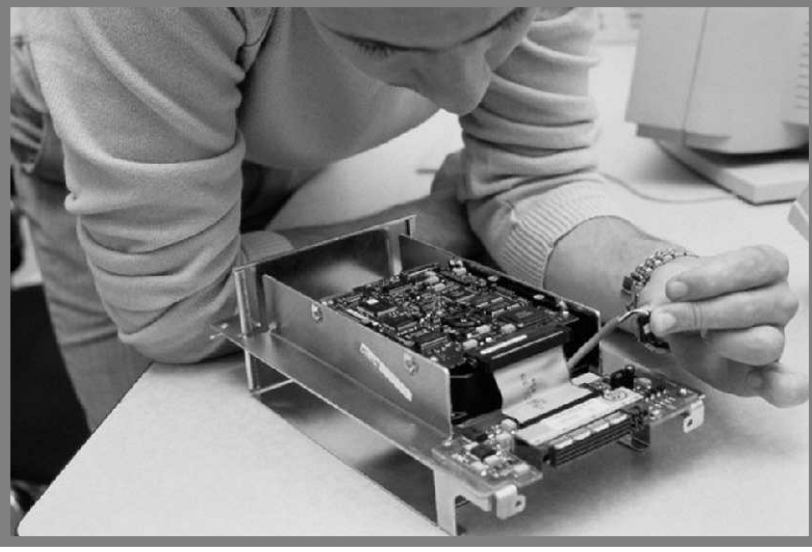
esnasında mühendisliğin işlevinde gerçekleşen değişimler ele alınacaktır.

Kapitalist Çalışma İdeolojisi

Üretim faaliyetinin akılcılaştırılıp bir çalışma ideolojisinin oluşması da kapitalizmin ürünü olmuştur. Çalışmanın iktisadi olarak akılcılaştırılması, daha önceki üretim biçimlerinin top yekün değişime uğraması sonucunu doğurmuştur. " ... Bu, yaşam tarzının, değerlerin, toplumsal ilişkilerin ve doğayla ilişkisinin altüst oluşu, daha önce asla varolmamış bir şeyin kelimenin gerçek anlamıyla icat edilmesi... Üretken faaliyet, anlamından, güdülenimlerinden ve hedefinden kopup basit bir ücret kazanma aracı haline geldi"²

Kapitalist çalışma, ürettiği nesneye yabancılaşan emekçilerin, ne olursa olsun işe koşmanın gerekliliğine ikna eder. "Çalışmazsan yaşayamazsın", "Çalışmazsan değersizsin" gibi sözler, bir çalışma ahlakı yaratma uğraşındaki hâkim söylemin replikleridir. Bu çalışma etiği, gereksinilen işgücünün karşılanması için temel önem taşıyan bir ideolojik hegemonya aracıdır. "Çalışma etiği maskesi altında bir disiplin etiği geliştirilmiştir: Gururu ve onuru, anlamı ya da amacı boş verin; kendinizi harcamakta bir mantık bulamazsanız da niçin zorlandığınıza anlam veremezseniz de tüm gücünüzle, her gün, her saat çalışın"³

Bir ticari organizasyon sadece hammadde ve üretici güçlerin dolayımı ile var edilemez;

giderlerin hesaplanabilmesi, pazarların öngörülebilmesi, üretimin, yatırımların programlanması da gereklidir. Bu bir bütün olarak toplumsal ve ekonomik yaşamın düzenlenmesini gerektirir. Bu düzenleme üretim faaliyetinin içsel süreçlerini ilgilendirdiği kadar, bu faaliyete dışsal etmenler tarafından da belirlenir. Bu ilişkilerin tümü, bir taraftan yaratılan devlet aygıtının programlanmış dışardan düzenleyici tarafından yönetilirken diğer taraftan sivil toplum ideolojik işleyişin kendiliğinden ve dışardan düzenlemeler yapmasıyla yönlendirilir. Bu iki farklı düzenleme biçimi, iki farklı toplumsallaşma alanı yaratır. Çalışma alanıyla özel alan tümüyle birbirinden kopar. Bir meslek olarak mühendisliğin ortaya çıkması işte tam bu noktada anlam kazanır. Üretimin, yatırımların, programlanması ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi işi mühendislerin görevi olmuştur. Eski toplum kalıntılarının silinmesinde ve çalışma ideolojisinin oluşturulmasında temel bir görev üstlenen mühendisler, sadece üretimin örgütlenmesini işini değil, toplumun örgütlenmesi görevini de üzerlerine almak durumunda kalmışlardır.

Diğer taraftan emekçinin kendine yabancılaşmasını sağlayacak düzenlemeler de mühendisler eliyle gerçekleşmiştir. Çalışma alanı

ile özel alanın birbirinden kopuşunun asıl sorumlusu, emekçilerin üretim araçlarından ayrılması sonucu sermayenin teknik yoğunlaşmasıdır. Emekçinin üretim aracının bir alt bölümüne indirgenmesi, çalışmanın akılcılaştırılması sonucu emek gücünün makinenin bir parçası konumuna getirilmesi, yabancılaşmayı yaratır. "Kısacası, insanın (bilimin) doğaya egemenlik süreci, insanın bu egemenlik sürecinin egemenliği altına girmesine dönüşür"⁴.

Buradan çalışma düzenlemelerinin kolay bir şekilde yaşama geçirildiği anlaşılmalıdır. Üretim etkinliğinin, çalışmanın yüceltilmesiyle düzenlenmesi belirli bir sürecin ürünüdür. Fabrika düzeninin kurulması ve bu düzene uygun iş örgütlenmesinin yaratılmasına dair çalışmalar 1800'lerin son yıllarında hız kazanmıştır. Ford'un üretim bantlarını kullanmaya başlamasıyla, Fordizm denilen kitlesel üretimin ve büyüklük mantığının hüküm sürdüğü üretim biçiminin fabrikalara hâkim olması, bu üretim biçiminde çalışacakların bilimsel örgütlenmesi ve hiyerarşi mantığı 1900'lü yılların ilk on yıllarında gerçekleşebilmiştir.

Fordizm ile birlikte kitlesel üretimin sağlandığı dev fabrikaların kurulmasının

mantığı basittir: "Bütün üretim öğelerini... Tek bir üretim mekânında toplamak enerji tasarrufu sağlıyor, malzeme taşıma giderlerini azaltıyor ve beyaz yakalıların çalıştığı satış ve yönetim ofislerini fabrikayla birleştiriyordu"⁵. Üretim fazlası diye bir sıkıntının söz konusu olmaması, yani kitlesel olarak üretilen malların tüketiliyor olması, bu üretim sisteminin hegemonik olmasını sağlamıştır. Fordist üretim biçiminin, örgütlenme tarzı ise yeni bir bilimsel örgütlenme olmuştur: Taylorizm. Fordizmde amaç üretim bandından gelen mamüle, en kısa zamanda muamele yapmaktır. Taylorizm, işi küçük parçalara bölüp, alt gruplara ayırır ve denetim yapılanması sayesinde işin en kısa zamanda gerçekleşmesini sağlar. Taylor kapitalist işletmenin yönetim sorununu bir mühendislik sorunu olarak ele alır. "Taylor açısından değerlendirildiğinde mühendislik, hem işçinin istediği en yüksek ücreti alabilmesinin, hem de işverenin istediği gibi üretimi, mümkün olan en düşük iş gücü maliyeti ile gerçekleştirebilmenin koşullarını sağlayan temel bir yönetim işlevidir"⁶. Mühendislik ideolojisi kapitalizmin verimlilik, hesaplanabilirlik, denetlenebilirlik ve öngörülebilirlik ilkelerinin hayata geçirilmesi çabasının sonucunda oluşmuştur. Taylorcu mühendislik anlayışı toplumu bir mühendislik harikası olarak düzenlemeyi öngören bir çalışma yaşamını öngörmüş ve mühendisleri bunu sağlamaları için işe koşmuştur.

Mühendisliğin bu şekilde tanımlanması, mühendisliği patronla işçi arasında bir konuma yerleştirmiş; bu konum mühendisleri bir tercih yapmaya zorlamıştır. Taylorist örgütlenme işçileri yabancılaştırma ve makineleşmeye itip, onların isyan etme potansiyelini köreltmiştir. Mühendis bu iş örgütlenmesinde rol olarak işçilerin mücadelesine ket

vurmaktadır. Bu tip mühendislik, ayrıcalıklı bir katman olmayı kabullenerek, toplumun örgütlenmesi ve daha ileri gitmesinin yerine kâr etme hırsını körüklemeyi tercih eder. Veblen'in mühendislik kuramına göre çalışmayı seçen mühendisler ise "sermayenin toplumsal egemenliğine karşı politik bir bilinç geliştirerek, mühendisi, sermaye karşısında emek cephesinin önderi konumunda algılayacak ve toplumsal değişim projelerinde aktif roller üstlenme eğilimde olacaktır"⁷.

Klasik çalışma ideolojisinin bu iki farklı mühendislik kavrayışı, fordist üretim tarzının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Oysaki 1970'li yıllarla birlikte, çalışmanın niteliğinde köklü değişiklikler gerçekleşmeye başlamış, mühendisliğe verilen anlamda, bu değişime paralel olarak farklılaşmaya başlamıştır. Esnekleşme olarak adlandırılan bu süreç, insan ilişkilerinde de toplumsal ilişkilerde de, çalışma yaşamında da esnekleşmeye sebep olmuştur.

Esnekleşme ve Mühendislik

Bilindiği üzere 1970'li yılların sonlarında fordist üretim biçimi yerini esnek üretime bırakmaya başlamıştır. Esnek üretim, "fordizmin kesin hatlarla belirlenmiş üretim sistemi yerine; üretim süreçlerinde, emeğin örgütlenmesinde, piyasa koşullarında esneklik olarak ifade edilebilir"⁸. Merkezi ve yoğun üretim yerine küçük ölçekli işletmelerde genel amaçlı makinelerle değişik ve çeşitli ürün yelpazesinde üretim hâkim olmaya başlamıştır. Bu değişimi olanaklı kılan şey bilgisayar ve mikroelektronik teknolojisindeki gelişmeler olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve bunların üretim sistemi içinde kullanılması verimliliğin artmasını ve pazarın genişlemesini sağlamıştır.

Üretim rejimlerindeki bu değişim üretici kitlesinde de büyük bir değişim yaratmaya başlamıştır. Esnek üretimin yeni çalışma modeli esnek uzmanlaşmaya uyarlanmış yeni bir emekçi tipi yaratmıştır. Esnek uzmanlaşmayla birlikte değişen iş örgütlenmesinin yeni vechesi toplam kalite yöntemi olmuştur. Taylorist tarzda örgütlenmenin yeni üretim rejimlerinde uygulanabilirliği kalmadığını savunan bu yeni modelin üç temel anlayışa göre düzenlenmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

- Kitlesele, küçük miktarlı ve tek tip değil; çeşitli, farklı ürünlerin üretim hattına alınmasını sağlayacak bir üretim sistemi olarak "Esnek Üretim Sistemleri"nin oluşturulması,
- Esnek üretimin uygulandığı fabrikalarda, emeğin denetimini kaba yöntemlerle sağlamak yerine; görüntüsel bir uyum ile karşılığın yok edildiği izlenimini yaratarak, emeğin denetimini daha geliştirilmiş, daha karmaşık yöntemlerle sağlamak üzere ortaya atılan yönetim sistemi olarak "Toplam Kalite Yönetimi"* nin benimsenmesi,
- Çalışma ilişkilerinde, örgütlü davranıştan bireysel davranışa geçişi sağlamak, dayanışma

yerine rekabeti özendirme, toplu pazarlık sistemini işlevsizleştirmek amacıyla ortaya atılan bir anlayış olarak "İnsan Kaynakları Yönetimi" anlayışı çerçevesinde sistemin yeniden biçimlendirilmesi⁹.

Esnek Üretim Sistemleri, TKY ve İnsan Kaynakları Yönetimi yeni iş örgütlenmesinin üç temel ögesi durumundadır. Ekonomik yapılanmanın sosyal ve çalışanlarla ilgili kısmını ilgilendiren TKY yeni bir çalışma anlayışının yaratıldığı bir yöntemdir.

"Toplam kalite yönetimi, bir kuruluşta üretilen mal ve hizmetlerin işletme süreçlerinin ve personelin sürekli iyileştirilmesi ve gelişmesi yolu ile en düşük toplam maliyet düzeyinde, önceden belirlenmiş olan müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin, tüm çalışanların kendilerinden beklenen yükümlülükleri yerine getirmeleri ile tatmin edilerek işletme performansının iyileştirilmesi stratejisi olarak tanımlanır" (Aydoğanoglu, 2003; 21).

Kapitalizmin krizden çıkmasının bir reçetesi olarak geliştirilen bu yöntem esnek çalışma ve ücretlendirme politikalarıyla birleşip, emekçileri sosyal güvencesiz olarak ve iş güvencesinden

yoksun çalışmaya mecbur eder. Değişen üretim teknolojilerine uyum sağlayan ve bu teknolojilerin işletme vasfındaki azınlık konumundaki iş gücünü içinde barındırıp, geri kalan hizmetleri taşeronlar vasıtasıyla esnek biçimde örgütleyen bu sistem, emek süreçlerini yeniden organize etmeye ve düzenlemeye yönelik bir adımdır. Bu durum emekçilerin birliğini parçalamaya yönelik sistemli bir adımdır. İş

örgütlenmesi ve birlikte hareket etme olanaklarını parçalayarak, emekçilerin birbiriyle rekabetini ön plana çıkarmaya ve bu yolla emekçilerin birliğini yıkmaya çalışan bir yönelimle karşılaşmaktadır. Emekçiler ikiye bölünmüş durumdadır. Bir tarafta üretim süreçlerinin genel bilgisine sahip, karar süreçlerine görece katılan, inisiyatif ve yenilik ruhuna, iletişim becerisine sahip, yeni teknikleri ve çevreyi kavramış elit, düzenli bir işe sahip işçi kitlesi yaratılırken, diğer taraftan, işletmenin dış yapısını oluşturacak vasfı sınırlı, her an değiştirilebilir ve işletmenin ihtiyacına göre sayısı belirlenen bir güvencesiz emekçi kitlesi yaratılmıştır.

Esnek uzmanlaşma döneminin yeni işçisi, daha önceki dönemdeki ayrıcalıklı konumu yitirmiş olan mühendisler olmuştur. Şimdi bu yeni tip emekçiyi tanımamız gerekmektedir. Esnek uzmanlaşma, bir taraftan esnek bir emek kullanımını örgütlerken diğer taraftan işletmelerin çekirdeğini oluşturacak, yeni teknolojileri kullanma maharetine sahip bir emekçi kitlesine ihtiyaç duyar. Bu yeni işçi tipi, görevlerin yeniden bölüştürülmesi dolayısıyla daha tatmin edici

ve özerk bir çalışma içine girmiştir. Görece daha farklı görevler, çalışmayı anladıkları gibi paylaşabilen, gün boyunca gerçekleşme ritmini değiştirebilen ve sonucunu denetleyen yarı özerk ekipler oluşturarak çalışabilen bu yeni tip emekçi, işin yabancılaştırıcı etkisini daha az hissetmekteydi. Böyle bir iş örgütlenmesinin gerçekleşmesi üretimde robotlaşmanın artmasıyla mümkün olabilmiştir. Böylece

makinaların parçası değil, makineleri kullanan yeni bir işçi tipi oluşabilmiştir. Yeni işçi tipini oluşturan mühendisler bir önceki dönemin öncüsü, örgütleyici eliti olma yerine, toplum içinde, 'yırtmayı' başarmış apolitik elitler haline gelirler. Üretimdeki farklılaşma düzeyleriyle birlikte, işletmelerin merkezine yerleşen bu elit azınlık çalışma ideolojisi açısından da kilit bir rol üstlenmiştir.

İşçi imajının yeniden değer kazanması patronlar açısından akılcı bir hesaba dayanır: Önemli olan sadece, vazgeçemeyeceği bir işçi seçkinini işletmeye bağlamak ve onunla bütünleştirmek değildir; bu seçkine farklı bir toplumsal kimlik ve

saygınlık vererek, onu köken olarak bağlı olduğu sınıftan ve sınıf örgütlerinden koparmakta önemlidir. Bu seçkin, ikiye bölünmüş ("ikileşmiş") toplumda "dövüşen ve kazananlar"a ve çaba göstermekten tiksinen kitlelerden farklı bir statüyü hak edenlere ait olmalıdır. Dolayısıyla, seçkin işçi kendi bağımsız sendikalarına, işletmeleriyle birlikte mali olarak desteklenen kendi sosyal sigortalarna sahip olması için teşvik edilecektir. Aynı zamanda, onu tecrit ederek ve imtiyazları üzerinde ısrarla durarak pazarlık veya hak talep etme kapasitesi de sınırlanacaktır. Seçkin işçi tabakasına dâhil edilecekler, çok sayıda aday arasından seçilir; iş ve gelir güvenliğinden, herkesin arzuladığı bir tür çalışmadan ve terfi imkanlarından yararlanırlar. Ve özellikle statülerini, mesleki açıdan en yetenekli, iktisadi açıdan en verimli, bireysel açıdan en çalışkan olmalarına borçludurlar¹⁰.

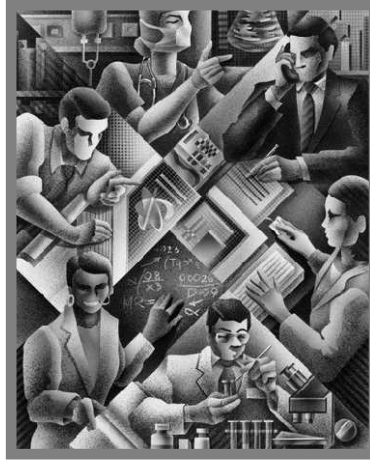
Yeni tip emekçinin bu görece bağımsızlaşmış hali, çalışma açısından özenilecek yeni bir çalışma ideolojisi yaratmıştır. Fakat bu yeni tip işçi içinde kendini gerçekleştirme hedefi bulanıklaşmış durumdadır ve bazı durumlarda bu yeni tip işçinin yaşadığı yabancılaşma daha eksiksiz gerçekleşir. Makinayı sadece programlayan bir grup içinde olan yeni tip işçi, makineye, Taylorcu çalışmada makineyi işleten ve kontrol eden emekçiden daha mesafeli konumdadır. Yeni tip işçi makine programının doğru çalışıp çalışmadığını kontrol eder; makine bir kez çalıştı mı kendi kendini denetler ve muhtemel bozuklukları haber verir. Böylece üretim aracından kopan yeni tip işçinin üretilene yabancılaşma süreci daha gözle görünür olmaktadır. Yeni tip işçinin

sistemle bütünleşmesi de onun isyan etme potansiyelini köreltir. Böylece sistemin kendini yeniden üretmesine katkıda bulunan yeni tip işçi emekçilerin birliğine darbe vurmaktadır.

Diğer taraftan yeni çalışma kültürü, takım çalışması, proje, insan kaynakları, TKY vs gibi yöntemlerle, çalışanların birbirini denetleyeceği bir sistemi yaratır. Aynı zamanda çalışma zamanında ve işin tanımlanmasında esnekleşmeyi öngören bu kültür, kişinin iç bütünlüğünü zedeleyici bir rol oynar. İş güvencesinin yokluğu, değişen teknolojilere hızla uyum sağlama gerekliliği, çalışma ortamındaki sürekli değişiklikler de zedelenmeyi hızlandırıcı bir etki gösterir. İç bütünlükteki bu zedelenme, mühendisi eski idealist konumundan benmerkezci bir konuma sürükler. Sennett'in karakter aşınması olarak

tanımladığı süreçte tam da bu noktada başlar. Bir taraftan kendini tatmin edici ve özerk bir işteymiş gibi hisseden çalışan, diğer taraftan yaşadığı yabancılaşmanın, güvensizliğin ve yoksunlaşmanın farkına varır. Yabancılaşma, güvensizlik, yoksunlaşmanın yarattığı iklim çalışanın karakterinde, mücadelesinde ve dünyaya karşı duruşunda esnekleşme yaratır.

Sonuç Yerine

Mühendisler, bugün gelinen noktada, sermayenin egemenliğine karşı emekçilerin haklarını savunan, başka bir dünyanın kültürünü ve düşüncesini yaratan konumundan uzaklaşmaktadır. Mühendislerin, toplumsal görevlerinden bu şekilde uzaklaşması, emek mücadelesinin gerilemesinde önemli bir etken olmuştur. Oysa ülkemizde ve dünyada uygulanan neo-liberal

politikaların sonucunda oluşan yeni çalışma ideolojisi sadece el emeği ile geçinen işçileri değil, orta sınıf olarak da adlandırılan kesimleri de gün geçtikçe yoksullaştırmakta ve güvencesizleştirmektedir. Bugünün yeni mühendisini bekleyen görevler daha çetrefilli ve çetin olacaktır.

Teknolojik gelişmeler ve makineleşmenin yaygınlaşması, emek gücünün yoğun kullanımını gereksizleştirmiş ve geniş emekçi kitlelerini üretim merkezli çalışmadan uzaklaştırmıştır. Emek maliyetini işleri makinelere yaptırarak ya da parçalı bir şekilde taşeronlar eline yayararak düşüren egemenlere karşı, özgürlükçü, eşit ve paylaşımcı bir çalışma yaşamının örgütlenmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Tam da bu noktada mühendislerin küreselleşme döneminde emek mücadelesinin aktif aktörleri olması zorunludur.

Alıntılar-Kaynaklar

¹ Zygmunt Bauman, Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

² Andre Gorz, İktisadi Aklın Eleştirisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

³ Zygmunt Bauman, Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

⁴ Andre Gorz, İktisadi Aklın Eleştirisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

⁵ Richard Sennett, Karakter Aşınması, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

⁶ Ahmet H. Köse ve Ahmet Öncü, Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik, TMMOB Yayınları, Ankara.

⁷ age

⁸ Erkan Aydoğanoglu, Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Gerçeği, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara.

⁹ bundan sonra bu terimden kısaca TKY olarak bahsedilecektir.

⁹ DİSK Genel-İş, Esnek Üretim, Esnek İstihdam, İnsan Kaynakları Yönetimi Nedir? Neden Karşıyız?, Genel-İş Yayınları, Ankara.

¹⁰ Andre Gorz, İktisadi Aklın Eleştirisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.